

Probleemkinderen in probleembuurtten?

De stad als alledaags socialisatiekader

SVEN DE VISSCHER*

ABSTRACT

In dit artikel wordt ingegaan op de relatie tussen jeugdigen en de stedelijke publieke ruimte. We presenteren drie beelden uit de literatuur die de dubbelzinnige houding illustreren die steeds heeft bestaan jegens de aanwezigheid van kinderen in de stedelijke publieke ruimte en de betekenis van de stad in de socialisatie van kinderen: de stad als probleem, als ontmoetingsplaats, en als leeromgeving. Vervolgens presenteren we op basis van onderzoek in twee wijken in Gent een vierde beeld dat de nadruk legt op de stad als alledaags socialisatiekader. Vanuit deze benadering wordt de feitelijke aanwezigheid van kinderen in de stad gekaderd binnen de historische, sociale en culturele context van de stad, de verhoudingen tussen stadsbewoners en de diverse sociale interacties die in de stedelijke context ontstaan. De focus ligt op de manier waarop kinderen via hun woonomgeving gesocialiseerd worden in een specifiek beeld van de gemeenschap en hun positie hierbinnen. Aansluitend gaat ook aandacht naar de manier waarop ze leren kijken naar onveiligheid als exemplarisch thema.

Kernwoorden: kinderen – jongeren – stad – socialisatie – gemeenschap

1. INLEIDING

De relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid wordt gekenmerkt door een dubbelzinnige houding. De stad verschijnt in de bestaande theorievorming tegelijk als een opportuniteit en bedreiging in het socialisatieproces van kinderen en jongeren. Enerzijds geeft criminologisch onderzoek aanleiding tot een beeld van de stedelijke ruimte als een criminaliserend milieu waartegen kinderen en jongeren moeten beschermd worden (Ponsaers, et al., 2003). Vooral achtergestelde buurten vormen dan een belangrijk interventiekader om jeugdgedelinquentie te bestrijden of te voorkomen (Vettenburg & Walgrave, 2008). Anderzijds geven sociologische en pedagogische studies aanleiding tot een positiever beeld over de stad: de stad als ontmoetingsplaats (Hazekamp, 1985), als educatieve gemeenschap van vreemden (De Rynck, et al., 2003), en als speelruimte (Jambor & Van Gils, 2007).

In deze bijdrage willen we een kader presenteren om naar stad en stedelijkheid te kijken als een alledaags socialisatiekader, dit wil zeggen een context waarbinnen via het alledaags sociaal handelen van individuen en groepen voortdurend specifieke socialisatie- en burgerschapspraktijken worden ge(re)construeerd (De Visscher, 2008b). Dit houdt de assumptie in dat de stad – en de sociale verhoudingen hierbinnen – niet buiten het sociaal leven staat, maar net integendeel voortdurend door mensen gemaakt wordt. De stad en de stedelijke publieke ruimte zijn met andere woorden een sociale

* Wetenschappelijk medewerker verbonden aan Hogeschool Gent (Departement Sociaal-Agogisch Werk) en Universiteit Gent (Vakgroep Sociale Agogiek)

constructie die slechts inhoud en betekenis krijgt vanuit de alledaagse burgerschapspraktijken van mensen. Ook de manier waarop kinderen kunnen, mogen en willen aanwezig zijn in de stedelijke publieke ruimte is op deze manier te begrijpen. De focus in onderzoek komt daardoor te liggen op de manier waarop mensen *feitelijk* gemeenschap vormen en de plaats die kinderen hierin innemen, in plaats van een abstracte discussie over de manier waarop mensen gemeenschap *zouden moeten* vormen en de plaats die kinderen hierin zouden moeten innemen. We illustreren dit verder door de aanwezigheid van kinderen in twee contrasterende Gentse wijken – Nieuw Gent en het Miljoenenkwartier – te bespreken.

2. DE STAD ALS OPPORTUNITEIT OF BEDREIGING?

Zowel in de pedagogiek als in de criminologie heeft er steeds een dubbele houding bestaan tegenover de stad als socialisatiecontext voor kinderen en jongeren. Het betreft een vraagstuk dat reeds zo oud is als de stad zelf. De stad heeft steeds het beeld met zich meege dragen van enerzijds bron van verderf, moreel verval, criminaliteit, sociale desorganisatie en onveiligheid, en anderzijds van bron van diversiteit, vernieuwing, cultuur en vooruitgang. In het eerste deel van deze bijdrage wordt deze dubbelzinnigheid geïllustreerd aan de hand van drie beelden die terug te vinden zijn in de bestaande literatuur over de relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid: de stad als probleem, de stad als speel- en ontmoetingsplaats, en de stad als leerplaats. Deze beelden zijn niet te lezen als tegengesteld aan elkaar en sluiten elkaar niet uit, maar moeten net in hun complementariteit gelezen worden. Het discours over de relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid dat door beleidsmakers, opvoeders, ouders, enzovoort gevoerd wordt, steunt in wisselende verhoudingen op deze verschillende beelden.

2.1. De stad als probleem

Een eerste beeld presenteert de stedelijke publieke ruimte als een moderne *grote boze wolf*, een gekend maar onvoorspelbaar gevaar in de grote buitenwereld waartegen kinderen gewaarschuwd, beschermd en gewapend moeten worden. De straat is een omgeving geworden die een potentiële bedreiging vormt voor de veiligheid en integriteit van kinderen, als een gevolg van de zogenaamde 'stranger-dangers' (Blakely, 1994; Valentine & McKendrick, 1997), het drukke verkeer en het grote aantal ongevallen (Van der Spek & Noyon, 1993), en de ecologische vervuiling (Woolley, et al., 1999). Ouders laten hun kinderen niet of minder ver alleen buiten spelen door de perceptie van de publieke ruimte als een omgeving waar het kind gevaar loopt (op ontvoering, aanranding, enz.), en als een gevolg van de aanwezigheid van vreemde, potentieel gevaarlijke volwassenen (Veitch, et al., 2006). De bezorgdheid van ouders heeft echter ook te maken met de potentiële slechte invloed van andere kinderen en jongeren in de publieke ruimte (Valentine & McKendrick, 1997).

Vanuit de (jeugd)criminologie wordt de stad (of bepaalde achtergestelde stedelijke buurten) geproblematiseerd als een potentieel criminaliserend milieu. Ponsaers en collega's (2003) geven een historisch overzicht van de theoretische ontwikkelingen op dit gebied. In de negentiende eeuw ging men vanuit de cartografische school binnen de criminologie op zoek naar verschillen in criminaliteitspatronen tussen stedelijke en landelijke gebieden en tussen steden in geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden. In de loop van de twintigste eeuw bestudeerde het sociale desorganisatieonderzoek explicieter de relatie tussen de sociaal-economische buurtkenmerken en cri-

minaliteitsgraden in buurten. Men ging specifiek op zoek naar een *sociale ecologie* van criminaliteit, zich baserend op de hypothese dat bepaalde buurtkenmerken sociale desorganisatie creëren en op die manier een voedingsbodem vormen voor criminaliteit. Recenter onderzoek (Pauwels, 2007; Vercaigne, et al., 2000) nuanceert de sociale desorganisatietheorie door te stellen dat de buurteffecten grotendeels verdwijnen wanneer sociaal-demografische achtergrondkenmerken in de analyses betrokken werden. Men heeft het in die studies over de leefstijlrisico's die gepaard gaan met het vrijetijdspatroon van bepaalde groepen jeugdigen. De buurtverschillen die in het oudere desorganisatieonderzoek werden vastgesteld, zouden dan eerder verklaard moeten worden als het gevolg van de differentiële demografische samenstelling van stadswijken, vooral op sociaal-economisch vlak. Ook in de theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid (Vettenburg & Walgrave, 2008) worden vooral kansarme buurten geproblematiseerd omwille van het gebrek aan sociaal kapitaal – of het “verkeerde” kapitaal, namelijk *criminal capital* – waardoor constructieve maatschappelijke bindingen worden bemoeilijkt en jeugdigen kwetsbaarder zijn voor maatschappelijk isolerende integratiestrategieën.

2.2. De stad als speel- en ontmoetingsplaats

Een tweede beeld – niet tegengesteld aan maar aanvullend op het vorige – legt het accent op de ontmoetingsmogelijkheden die worden gecreëerd in de stedelijke publieke ruimte en benadrukt zo de potentiële sociale en culturele ontplooiingsmogelijkheden die worden gecreëerd. Sociale ontplooiing verwijst dan naar de sociale positie die kinderen innemen en de sociale netwerken die zij ontwikkelen. Culturele ontplooiing verwijst naar de verschillende manieren waarop individueel en collectief betekenis wordt gegeven aan deze sociale positie en sociale netwerken. De stad als ontmoetingsplaats omvat zowel formele ontmoetingsplaatsen zoals ingerichte speelruimtes, als informele vormen van ontmoeting zoals rondhangen (zie o.a. Hazekamp, 1985). De ontwikkeling van onderzoek en beleidspraktijken rond speelruimte is sterk verbonden met de stad: zowel de bouw van de eerste speeltuinen in de 19e eeuw als actueel het debat over kindvriendelijke woonomgevingen zijn expliciet gelinkt aan de ecologie van de stad (zie o.a. Brett, et al., 1993; Riggio, 2002). Dat de ontwikkelingen in de verstedelijkingsprocessen en de pedagogische aandacht voor buitenspeelruimte zo nauw met elkaar samenhangen is niet toevallig. In historische zin speelt de zorg over de arbeidersjeugd in de steden een belangrijke rol. Spel en speelruimte werden hierbij ingezet als een “civilizing force in the education of the child” (Brett, et al., 1993, p. 20), maar ook als vorm van hulp voor de arbeiderskinderen die als slachtoffers werden aanzien van de lange werkdagen, de korte vakanties en de ongezonde woonomstandigheden van hun ouders (Vanhelsuwé, 1974). Daarnaast speelt ook de onherbergzaamheid van de stad een rol en de observatie dat er steeds minder ruimte vrij is in de stad voor spel en recreatie, onder meer door de opkomst van de auto (Huys, 1979; Vanhelsuwé, 1974). Doorheen de laatste decennia van de twintigste eeuw is de aandacht voor speelruimte in de stedelijke context mee ingegeven door de bezorgdheid van stedelijke overheden over de toegenomen stadsvlucht van jonge (kapitaalkrachtige) gezinnen en de economische gevolgen daarvan voor de steden. Enkel de economisch zwakkere groepen bleven achter in de (kern)steden. Steden moesten op zoek gaan naar nieuwe troeven om zich te profileren op de woningmarkt en jonge gezinnen aan te trekken. Het speel-

ruimtebeleid, en later de kindvriendelijke stad, spelen een cruciale rol in deze strategie. De profilering als kindvriendelijke stad als strategie om kapitaalkrachtige, jonge gezinnen aan te trekken kan dus ook begrepen worden binnen een context van “*interurban competition*” (cf. Loopmans, 2007).

2.3. De stad als leeromgeving

De stedelijke ruimte creëert ten slotte ook verschillende leeransen. De stad als leeromgeving is bijgevolg een derde bepalend beeld over de relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid. Het discours over de *educating city* (Bernet, 1990) of de lerende stad vestigt de aandacht op de leerprocessen die plaatsvinden in de stedelijke publieke ruimte. Een van de uitgangspunten is dat de stad een sociale omgeving creëert die relaties en pedagogische effecten voortbrengt die zowel op formele als informele basis plaatsvinden. Ook het recente discours over kindvriendelijke steden is gebaseerd op de idee dat de (stedelijke) publieke ruimte in de woonomgeving van kinderen een belangrijke context is voor de lichamelijke, cognitieve en psychosociale ontwikkeling van kinderen (cf. Jambor & Van Gils, 2007).

De stad wordt verder door andere auteurs gedefinieerd als een educatieve gemeenschap van vreemden, “de leerschool bij uitstek voor de omgang met het vreemde, met de vreemde” (De Rynck, et al., 2003, p. 93). De stedelijke publieke ruimte verschijnt hier dus als een democratische leerschool. In die zin sluit het aan bij de vaststelling van een *gat in de opvoeding* (De Winter, et al., 1999), een beeldspraak die wijst op het gebrek aan pedagogisch potentieel in de stedelijke publieke ruimte. Kinderen uit stedelijke buurten gaven in de Winters participatieve onderzoeksproject zelf aan dat ze weinig pedagogische kracht ervaren in hun woonomgeving. Ze voelden zich niet welkom, veilig, nodig of belangrijk in hun buurt. Verder wezen ze op een gebrek aan volwassenen in hun woonomgeving die naar hen omkijken, op hun veiligheid letten, hen helpen of dingen samen doen met hen, waardoor ze voor een groot deel teruggeworpen waren op hun gezin voor de realisatie van hun ontplooiingsmogelijkheden en het (leren) oplossen van hun problemen.

3. DE STAD ALS ALLEDAAGS SOCIALISATIEKADER

3.1. Socialisatie: reproductie of co-constructie?

Kenmerkend voor de manier waarop de discussie over de relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid in bovenvermelde studies wordt gevoerd, is dat de stad gepresenteerd wordt als een soort decor waartegen bepaalde gedragingen van kinderen en jongeren zoals jeugdcriminaliteit, maar ook sociale problemen en ontmoetingen al dan niet ontstaan. Er wordt daardoor onder meer voorbijgegaan aan de grote diversiteit tussen steden onderling en binnen elke stad. Daarom presenteren we een vierde, complementair beeld van waaruit de relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid kan bestudeerd worden, namelijk vanuit een benadering van de stad en de stedelijke publieke ruimte als een alledaags socialisatiekader, dit wil zeggen een context waarbinnen via het alledaagse sociaal handelen van mensen voortdurend specifieke socialisatie- en burgerschapspraktijken worden ge(re)construeerd waar ook kinderen en jongeren deel van uitmaken (De Visscher, 2008a).

Christensen en Prout (2005) maken een onderscheid tussen benaderingen van socialisatie als vorm van reproductie van de bestaande cultuur en maatschappelijke orde, en

benaderingen van socialisatie als vorm van coproductie tussen verschillende generaties en groepen in de samenleving. Socialisatie wordt door Durkheim (1956) gedefinieerd als de invloed die wordt uitgeoefend door volwassenen op jongere generaties die nog niet klaar zijn voor het maatschappelijke leven. Socialisatietheorieën die vertrekken vanuit de idee dat socialisatie een vorm van culturele reproductie is, bouwen voort op deze definitie. Recentere benaderingen beschouwen socialisatie als een complex en interactief proces. Socialisatie staat dan niet voor de reproductie van de dominante cultuur en de bestaande maatschappelijke orde, of de internalisatie van specifieke betekenissen en waarden door kinderen, maar voor een collectief proces waardoor kinderen de samenleving leren kennen en beïnvloeden door hun participatie eraan (Corsaro, 1997). Wanneer we hier verwijzen naar de stad als socialisatiekader gaat het zowel over de mechanismen, processen en alledaagse interacties waardoor kinderen ingeleid worden in (hun sociale en culturele positie in) de samenleving als over de manier waarop zij zelf actief participeren aan deze samenleving als feitelijke medeburgers en deze daardoor mede beïnvloeden, en de uiteenlopende manieren waarop zij zich de stedelijke publieke ruimte toe-eigenen en hier betekenis aan geven.

We willen in het vervolg van deze bijdrage stilstaan bij het inzicht dat de stad of de stedelijke publieke ruimte geen neutrale, objectieve realiteit vormt die buiten de mensen staat, maar dat de stad en de sociale verhoudingen hierbinnen voortdurend ge(re)construeerd worden door het alledaags sociaal handelen van mensen. Met andere woorden, de stedelijke publieke ruimte is een sociale constructie die voortdurend wordt gemaakt door mensen en de verschillende opvattingen over (het geoorloofd gebruik van) deze ruimte zijn het product van de maatschappelijke context waarbinnen deze ontstaan (Massey, 1995). De manier waarop kinderen en jongeren aanwezig zijn in de stedelijke publieke ruimte hangt dan samen met de historische, sociale en culturele context van de stad en de verhoudingen tussen stadsbewoners, en maakt deel uit van de uiteenlopende vormen van feitelijke participatie die binnen de stedelijke context ontstaan (Bouverne - De Bie & De Visscher, 2008).

3.2. Methodologisch kader

We onderscheiden drie dimensies in (onderzoek naar) de stad als alledaags socialisatiekader: de gebouwde, gedeelde en geleefde ruimte. Aan de hand van deze drie dimensies werden de uiteenlopende manieren waarop kinderen kunnen, mogen en willen aanwezig zijn in de woonomgeving onderzocht in twee Gentse wijken: Nieuw Gent en Sint-Pieters-Buiten (De Visscher, 2008b). Hieruit leren we dat deze aanwezigheid samenhangt met de interacties tussen het ruimtelijke ontwerp van de woonomgeving, de gesocialiseerde betekenissen en grenzen in de woonomgeving, en de individuele voorkeuren en toe-eigeningsprocessen van kinderen. We bespreken kort de methodologische vertaling van deze drie dimensies en verwijzen naar andere publicaties (De Visscher, 2008b; De Visscher & Bouverne - De Bie, 2008) voor een uitgebreidere technische toelichting van de gehanteerde onderzoeksinstrumenten en analysetechnieken.

3.2.1. De gebouwde stad

De betekenis van de *gebouwde* buurt als socialisatiekader verwijst naar de opvattingen over samenleven en over de verhouding tussen private en publieke sfeer die achter het ruimtelijk ontwerp van een buurt steken. De ruimte is een drager van maatschappelijke ontwikkelingen en betekenissen (Ben Abdeljelil, 1999). Ze vormt de materiële

basis van het sociaal handelen van mensen in een gemeenschap en is er tegelijk het resultaat van. De ruimtelijke structuur van de buurt weerspiegelt verder specifieke sociaal-politieke keuzes en opvattingen. Een benadering van de gebouwde buurt als een socialisatiekader impliceert de vraag welke betekenissen, waarden en opvattingen over burgerschap en over de gemeenschap vervat zitten in het ontwerp van de buurt en op welke manier de gebouwde buurt kansen tot sociale en culturele ontplooiing creëert of verhindert. Aan de basis van de analyse van de gebouwde stad ligt een bronnenonderzoek. Er werd ten eerste materiaal verzameld over de geschiedenis van de onderzochte buurten. Ten tweede werd wetenschappelijke literatuur gezocht over de stedenbouwkundige en architecturale concepten achter elke buurt. En ten slotte werd een aantal sociale en demografische statistieken verzameld per buurt over de voorbije vijftien jaar.

3.2.2. De gedeelde stad

De betekenis van de *gedeelde* buurt als socialisatiekader heeft te maken met hoe bewoners collectief betekenis geven en hebben gegeven aan de gebouwde omgeving en de ruimtelijke en sociologische veranderingen hierin. Met andere woorden, er moet aandacht zijn voor de manier waarop een fysiek ontworpen ruimte zich vertaalt in een sociaal gedeelde (en verdeelde) ruimte. Het gaat over de wederzijdse beïnvloeding tussen het ontwerp van een woonomgeving en het alledaags sociaal handelen van mensen in deze omgeving dat per definitie een 'betekenis-vol' handelen is. Voor het in kaart brengen van de gedeelde stad werd gebruik gemaakt van mondelinge geschiedenissen als informatiebron. Een mondelinge geschiedenis is een geheel van verhalen die mensen over zichzelf en over hun omgeving vertellen (Mantell, 1970) en op die manier een schets geeft van de leefwereld van mensen in een bepaalde sociale en historische context. In elke onderzochte buurt werden tien bewoners die als kind opgroeiden in het onderzoeksgebied bevraagd aan de hand van een individueel half-gestructureerd, open interview. Er werden vragen gesteld over hoe de buurt eruit zag toen zij kind waren en welke ontplooiingsmogelijkheden ze toen te bieden had, welke de belangrijkste ruimtelijke en sociale veranderingen zijn in de buurt sinds hun kindertijd en op welke manier deze ingrijpen op de situatie van kinderen die vandaag opgroeien in deze buurt.

3.2.3. De geleefde stad

De betekenis van de *geleefde* buurt als socialisatiekader heeft te maken met de manier waarop mensen zich concreet door de buurt bewegen, er gebruik van maken en zich identificeren met (specifieke plaatsen in) hun buurt. De term is ontleend aan Lefebvre (1974) die er de aandacht mee wou vestigen op de ruimtelijke toe-eigeningsstrategieën die mensen ontwikkelen in de stedelijke publieke ruimte en de symbolen, betekenissen en praktijken die zij daarmee ontwikkelen. Om de geleefde stad te onderzoeken werd in elke buurt aan tien kinderen tussen tien en twaalf jaar oud gevraagd om gedurende een week foto's bij te houden over plaatsen in hun woonomgeving waar zij aanwezig waren. We noemen dit de *personal map* van een kind. In de instructie werd duidelijk gemaakt dat het niet de bedoeling was om foto's te nemen van typische, bekende of mooie plaatsen in hun woonomgeving, maar van de plaatsen waar zij effectief aanwezig waren of passeerden die week. Met elke deelnemer werd vervolgens een afspraak gemaakt om zijn/haar foto's te bekijken en te bespreken tijdens een individu-

eel open half-gestructureerd interview. Er werden vragen gesteld over de plaatsen die op de foto's stonden en aanvullend werden deze foto's als aanleiding genomen om een gesprek te voeren over de manier waarop de deelnemer aanwezig in zijn/haar woonomgeving en betekenis geeft aan deze aanwezigheid. Op basis van het foto- en interviewmateriaal werden in elke woonomgeving enkele knooppunten gedefinieerd (i.e. plaatsen in de woonomgeving waar de personal maps van kinderen samenkomen). Deze knooppunten vormden de basis voor een focusgroepgesprek met de deelnemende kinderen onder de vorm van een wijkwandeling naar deze plaatsen. Tijdens deze wandeling werd bijkomende informatie verzameld over het gebruik van deze plaatsen en de tegenstrijdige identificaties en betekenisverleningen die kinderen hadden over deze plekken.

4. PROBLEMKINDEREN IN PROBLEEMBUURTEN?

Wat leert de benadering van de stad als alledaags socialisatiekader ons over de relatie tussen jeugdigen en stedelijkheid? In het vervolg van deze bijdrage behandelen we de vraag die in de titel wordt opgeworpen naar de verhouding tussen "problemkinderen" en "probleembuurt". Een aantal van de studies en theorieën die in het eerste deel van dit artikel werden besproken werpen de idee op dat probleembuurt bijdragen tot de socialisatie van problemkinderen. De vraag die door deze stelling wordt opgeroepen is wie op basis van welke criteria een buurt definieert als probleembuurt, of een kind definieert als een probleemkind. Om de betekenis van de stedelijke publieke ruimte als socialisatiekader te begrijpen is het nodig na te gaan op welke manier deze feitelijk tussenkomen in het socialisatieproces van kinderen en welke plaats deze feitelijk inneemt in de alledaagse leefwereld van kinderen.

We kijken daarvoor naar de situatie van twee contrasterende buurten in de stad Gent. De eerste buurt is Sint-Pieters-Buiten, ook wel bekend als het miljoenenkwartier van Gent, een naam die verwijst naar de waarde van de villa's in deze wijk. Het is een erg exclusieve buurt die gebouwd is op de voormalige terreinen van de Wereldtentoonstelling van 1913. De tweede buurt is Nieuw Gent, ook wel bekend als het Chicago van Gent, een naam die enerzijds verwijst naar de grote hoeveelheid sociale appartementsblokken waaruit deze sociale woonwijk grotendeels bestaat en anderzijds naar de negatieve reputatie van deze wijk met betrekking tot sociale problemen. De buurt kent een heel diverse samenstelling, zowel op etnisch-cultureel vlak (ongeveer 80 verschillende nationaliteiten) als op vlak van gezinssituaties en leefstijlen. We beschrijven voor beide buurten op welke manier bewoners er gemeenschap vormen, welke burgerschapspraktijken zij ontwikkelen en op welke manier de buurt betekenis krijgt als een alledaags socialisatiekader. Hieraan gekoppeld wordt ook telkens het thema "onveiligheid" exemplarisch behandeld. Er werd in het onderzoek niet specifiek gepeild naar dit thema, maar we willen aantonen hoe dit thema een heel andere invulling krijgt naargelang de lokale socialisatiecontext waarbinnen deze ontstaat. Vanuit deze context wordt ten slotte telkens ingegaan op de aanwezigheid van kinderen in de publieke ruimte.

4.1. Het miljoenenkwartier: gemeenschap op basis van individuele ontplooiing

Bewoners van het miljoenenkwartier hebben een specifieke verhouding met en betrokkenheid ten aanzien van de buurt die geïllustreerd wordt door de uitspraak dat "iedereen toch een beetje zijn eigen weg gaat". Men weet veel over elkaar en over de

gemeenschap zonder dat men elkaars deur platloopt. Buurtbewoners herkennen zich als gemeenschap – niet noodzakelijk op basis van intensieve onderlinge contacten – maar omdat ze zich herkennen als een groep gelijkgestemden. Er zijn in de gesprekken met bewoners verscheidene verwijzingen hiernaar terug te vinden waaronder de erkenning dat de buurt vooral “aantrekt voor mensen die iets bereikt hebben in het leven” en die een “bepaalde culturele bagage hebben”. Het gemeenschapsleven bestaat uit autonome individuen (of gezinnen) die met andere autonome individuen (of gezinnen) samenleven en die verbonden zijn door de collectieve voorzieningen waarvan zij gebruik maken. Bewoners van het miljoenenkwartier thematiseren de publieke ruimte in hun buurt dus niet in de eerste plaats als een kader voor sociale interacties, maar eerder op een *praktische* (i.e. in functie van de aanwezige voorzieningen) en *symbolische* (i.e. in functie van sociale positiebepaling) manier (cf. Blokland, 2005). De betrokkenheid en het burgerschap van deze bewoners laat zich vooral zien op die momenten waarop de kwaliteiten van de gedeelde buurt worden bedreigd: wanneer de orde verstoord wordt door sluikstoters, wanneer de esthetiek bedreigd wordt door de plaatsing van parkeermeters of de passage van een tramlijn, of wanneer de rust bedreigd wordt door voorvallen van criminaliteit of de aanwezigheid van andere groepen in de publieke ruimte zoals studenten. Het individueel en collectief afdwingen van bepaalde rechten tegenover het beleid staat hierin centraal. Zo hebben sommige van de opgesomde bedreigingen geleid tot rechtstreekse onderhandelingen tussen enkele bewoners (als vertegenwoordigers van ‘de’ buurt) en verkozen politici op lokaal en bovenlokaal niveau.

4.1.1. Publieke ruimte als doorgangsgebied in geïndividualiseerd tijd- en ruimtapatroon

De feitelijke aanwezigheid van kinderen in de publieke ruimte in het miljoenenkwartier wijst op een sterk geïndividualiseerd gebruik van de woonomgeving. De aanwezigheid van kinderen beperkt er zich grotendeels tot het onderweg zijn naar één van de functionele plaatsen (school, kerk, scouts, ijssalon) binnen de woonomgeving. Andere activiteiten die sommige kinderen ondernemen, staan vooral in het teken van de individuele ontplooiing (de hond uitlaten, een blokje rond fietsen, wat rond wandelen in het park, boodschappen doen, rusten, etc.) of activiteiten met het gezin (met de ouders gaan joggen rond het park, een fietstocht maken, etc.). De publieke ruimte in deze woonomgeving is bijgevolg geen context waarbinnen toevallige ontmoetingen of informele sociale activiteiten plaatsvinden. Onder meer om die reden is het voor veel kinderen een weinig aantrekkelijke ruimte in functie van hun sociale en culturele ontplooiingsmogelijkheden die ze eerder ontwikkelen via participatie aan het georganiseerde vrijetijdsaanbod en via de geprivatiseerde sociale netwerken van hun ouders. Ondanks het sterk geïndividualiseerde gebruik van de woonomgeving en de geïndividualiseerde tijd- en ruimtapatronen, is er een zekere uniformiteit waarneembaar in de aanwezigheid van kinderen in de woonomgeving, die gebaseerd is op gedeelde opvattingen over gemeenschap en over de publieke ruimte. Deze gedeelde opvattingen zijn herkenbaar in de manier waarop kinderen spreken over de kwaliteiten van de woonomgeving. Er wordt hoofdzakelijk verwezen naar de rust, schoonheid en het groene karakter van de buurt. Ook de aanwezigheid van winkels en de algemene ligging van de buurt worden regelmatig vermeld. De sociale contacten en de gebeurtenissen die plaatsvinden, komen minder duidelijk aan bod, tenzij in de context van de school of de scouts.

4.1.2. Onveiligheid als gevolg van anonimiteit

De manier waarop zowel kinderen als volwassenen verwijzen naar het thema onveiligheid in deze buurt hangt sterk samen met de manier waarop betekenis wordt gegeven aan burgerschap en aan de publieke ruimte. De publieke ruimte is in deze buurt een anoniem doorgangsgebied tussen private en geïnstitutionaliseerde settings waar weinig spontane of informele ontmoetingen plaats vinden. Bijgevolg is er ook weinig sociale controle in de publieke ruimte. Het is net deze perceptie van een anonieme publieke ruimte die de basis creëert van de perceptie van een onveilige publieke ruimte en op die manier ook invloed uitoefent op de manier waarop kinderen kunnen, mogen en willen aanwezig zijn in de woonomgeving. Deze perceptie van een onveilige publieke ruimte zorgt ervoor dat mensen deze publieke ruimte steeds meer uitsluiten uit hun alledaagse woonomgeving, er zich tegen beveiligen en zich steeds meer insluiten in private en georganiseerde settings, waardoor de ervaring van een anonieme – en dus onveilige – publieke ruimte opnieuw wordt versterkt

Het uitsluiten van de publieke ruimte uit de alledaagse woonomgeving is ook te begrijpen als een reactie tegen de toenemende verstedelijking van de exclusieve gemeenschap. Nieuwe sociale en culturele groepen vinden bijvoorbeeld geleidelijk een ingang in de buurt, onder meer via de dure huizen die worden onderverdeeld in kleinere woon-eenheden (studio's of appartementen) om ze vlotter verhuurd te krijgen.

Kinderen die opgroeien in Sint-Pieters-Buiten worden gesocialiseerd in deze benadering van de publieke ruimte. Sommige kinderen geven aan dat ze schrik hebben van de publieke ruimte, vooral als een gevolg van de verhalen die ze hun ouders horen vertellen.

4.2. Nieuw Gent: gemeenschap op basis van persoonlijke netwerken

In Nieuw Gent wordt het gemeenschapsleven sterk beïnvloed door de sociale en culturele diversiteit die aanwezig is in de buurt. Deze extreme diversiteit zorgt ervoor dat er – minder dan in Sint-Pieters-Buiten – sprake kan zijn van een gedeelde gemeenschap. Bewoners hebben er steeds meer moeite mee om deze nog steeds toenemende diversiteit te “lezen”. Men begrijpt elkaar letterlijk en figuurlijk niet meer als het gevolg van de vele talen en leefstijlen die door elkaar leven.

Gemeenschap krijgt hier voornamelijk vorm via de gepersonaliseerde netwerken van bewoners. Deze verschillen van de geïndividualiseerde netwerken van bewoners van Sint-Pieters-Buiten omdat de geïndividualiseerde netwerken gebaseerd zijn op de individuele ontplooiing van mensen via allerlei georganiseerde clubs en voorzieningen en dat (de publieke ruimte in) de woonomgeving geen ontmoetingsruimte is. In Nieuw Gent is de publieke ruimte wél een belangrijke ontmoetingsruimte voor minstens een deel van de bewoners en zijn de gepersonaliseerde netwerken samengesteld uit de sociale contacten binnen de buurt eerder dan de eigen interesses of hobby's. De gepersonaliseerde netwerken zijn meer specifiek gebaseerd op de verschillende sociale en culturele identiteiten die bewoners hebben.

4.2.1. Publieke ruimte als schouwtoneel in gepersonaliseerd tijd- en ruimtepatroon

De feitelijke aanwezigheid van kinderen in deze buurt wijst op een eerder gepersonaliseerd gebruik van de woonomgeving, maar op een andere manier dan de geïndividualiseerde aanwezigheid in het miljoenenkwartier. Het verschil ligt deels in een andere

status van de publieke ruimte. Waar in het miljoenenkwartier de publieke ruimte een doorgangsgebied is met weinig ontmoetingswaarde, is de publieke ruimte in Nieuw Gent drukker bevolkt. Het is ook een ruimte waar veel kinderen tot sociale en culturele ontplooiing komen, weliswaar binnen hun eigen persoonlijke netwerken.

Een ander verschil met het geïndividualiseerd beeld van het miljoenenkwartier is dat deze in die wijk gepaard gaat met een zekere uniformiteit in de aanwezigheid van kinderen in de woonomgeving. De individuele patronen in het miljoenenkwartier zijn als het ware gebaseerd op een collectieve consensus over de positie van kinderen in de publieke ruimte en over de status van de publieke ruimte. In Nieuw Gent echter is er geen dergelijke consensus over de positie van kinderen in de publieke ruimte en over de status van de publieke ruimte. De individualisering ligt net in de uiteenlopende manieren waarop kinderen aanwezig zijn in de woonomgeving, de uiteenlopende, gepersonaliseerde sociale netwerken die zij in de woonomgeving ontwikkelen en de diverse tijd- en ruimt Patronen die hiermee gepaard gaan. Kinderen groeien in Nieuw Gent bijgevolg op met een sterk besef dat de publieke ruimte gedeeld wordt met individuen en groepen die zij niet kennen en die andere betekenissen, gebruiken en waarden hebben.

4.2.2. Onveiligheid als gevolg van diversiteit

Nieuw Gent heeft een sterke negatieve reputatie op het vlak van onveiligheid. Bewoners zijn zich hiervan erg bewust en gaan in tegen deze eenzijdig problematiserende beeldvorming. Ze benadrukken dat het gemeenschapsleven en de ontplooiingsmogelijkheden in hun buurt rijker zijn dan de bijnaam “Chicago van Gent” doet vermoeden. De perceptie van onveiligheid heeft in deze buurt voornamelijk te maken met de ervaring dat men de publieke ruimte deelt met “vreemde” individuen die men niet kent. In tegenstelling tot Sint-Pieters-Buiten ligt hier dus niet zozeer de anonimiteit maar wel de onleesbare diversiteit van de publieke ruimte aan de basis van onveiligheidsgevoelens.

Kinderen groeien in deze buurt op met een besef dat ze in een gemeenschap leven met individuen en groepen die “anders” zijn, denken en handelen dan hen. Ze worden niet tegen de publieke ruimte beschermd door ze erbuiten te houden, maar krijgen van hun ouders duidelijke richtlijnen mee over op welke plaatsen ze op welke momenten wel of niet mogen komen.

Kinderen worden hier met andere woorden niet zozeer beschermd tegen de verstedelijking door ze af te schermen tegen deze ontwikkelingen. Door het gegeven dat deze processen in deze wijk erg “voelbaar” zijn, is dit immers veel moeilijker dan bijvoorbeeld in Sint-Pieters-Buiten. Kinderen worden wel geleerd om op een voorzichtige manier om te leren gaan met de diversiteit en onvoorspelbaarheid van de stedelijke omgeving.

5. DISCUSSIE: DE AMBIVALENTIE VAN DE STAD

Normatieve uitspraken over *problematische* stadswijken en *problematische* stadskinderen en -jongeren verwijzen impliciet naar opvattingen over het ideale kind in de ideale omgeving (De Visscher, 2008b). In deze bijdrage hebben we deze manier van kijken omgedraaid. In plaats van te vertrekken vanuit een normatieve opvatting over het ideale kind in de ideale omgeving, waren we in de eerste plaats geïnteresseerd in de verschillende manieren waarop kinderen feitelijk opgroeien in een stedelijke omgeving

om vervolgens de vraag naar de wenselijkheid van elk van deze feitelijke patronen te gaan stellen.

Opvoeding heeft een individueel belang én een samenlevingsbelang (cf. De Winter, 2000). Vanuit dat laatste perspectief dient opvoeding bij te dragen tot het besef dat men leeft in gemeenschap en dus tot een bepaald beeld van de gemeenschap en de eigen positie hierbinnen. Men dient de vraag te stellen op welke manier kinderen een beeld krijgen van de groep waartoe ze behoren en vooral op welke manier zij een beeld krijgen van de groep waartoe zij niet behoren (Vandenbroeck, 1999). Opvoeding dient de grenzen van een homogeen wereldbeeld open te breken en kinderen te ondersteunen in het verwerven van sociale vaardigheden die nodig zijn om om te gaan met de toenemende diversiteit in de steeds verder mondialiserende samenleving (Vandenbroeck, 1999). Deze opgave wordt volgens de Winter (2000) steeds belangrijker door de actuele processen van individualisering in de samenleving, het afbrokkelen van traditionele sociale verbanden, en de nadruk op een individuele keuzebiografie: processen die zich het meest zichtbaar manifesteren in stedelijke gemeenschappen.

De vraag die ten aanzien van elk van de onderzochte buurten werd gesteld is hoe zij invulling geven aan het stedelijk burgerschap en de sociale en culturele ontplooiingsmogelijkheden van kinderen en jongeren. Wanneer we vanuit deze invalshoek kijken naar beide buurten, moeten we vaststellen dat een kansarme woonomgeving niet noodzakelijk hoeft bij te dragen tot een kansarme opvoeding, en dat een kansrijk milieu niet automatisch leidt tot een kansrijke opvoeding in elk opzicht (cf. Matthews, et al., 1998). Deze vaststelling wil de feitelijke concentratie van probleemsituaties in kansarme wijken niet ontkennen, maar houdt tegelijk de erkenning in dat ook in een kansarm genoemde woonomgeving diverse factoren aanwezig kunnen zijn die de opvoeding van kinderen op een positieve manier beïnvloeden; en vice versa dat in een woonomgeving als die van het miljoenenkwartier de opvoeding in bepaalde opzichten kinderen leerkansen onthoudt. Een woonomgeving als die in het miljoenenkwartier sluit aan bij de opgave voor kinderen in deze samenleving tot het uitbouwen van een individueel levenstraject en de ontwikkeling van individuele competenties; de woonomgeving in Nieuw Gent sluit aan bij de reële diversiteit in een gemeenschap en het leren omgaan hiermee. De ervaringen uit het onderzoek plaatsen verder vraagtekens bij de gangbare stelling dat vooral sociaal zwakkere groepen het moeilijk zouden hebben met de toenemende diversiteit en onvoorspelbaarheid in de samenleving (zie o.a. Geldof, et al., 1999; Uitermark, 2006). De marginaliserende effecten van de risicosamenleving zijn niet te herleiden tot het *hebben* van minder kansen voor bepaalde groepen in de samenleving om hun individueel levenstraject vorm te geven en hun maatschappelijke kansen te vergroten; ze dienen ook onderzocht te worden ten aanzien van de vraag naar het leren omgaan met de groeiende diversiteit en complexiteit van de samenleving. Deze vraagstelling refereert aan een maatschappelijk perspectief op opvoeding waarin niet enkel het individuele levenstraject van kinderen centraal staat, maar ook het collectieve leerproces van de samenleving. Vanuit die invalshoek zijn de verschillen tussen de twee buurten waarschijnlijk minder groot dan ze op het eerste zicht lijken.

Vanuit de vraag naar welk besef van samenleven uit deze gegevens naar voor komt, lijken de beide woonomgevingen, ondanks hun verschillen in de feitelijke positie die kinderen in de woonomgeving innemen, een aantal uitgangspunten te delen. Kinderen groeien op met een beeld van de samenleving die verdeeld wordt op basis van een aantal breuklijnen die ze niet leren overstijgen, maar door hun alledaags handelen bevestigen, hetzij door de andere groepen uit te sluiten uit de eigen woonomgeving, hetzij

door zich in te sluiten in de eigen groep. Een gemeenschappelijk kenmerk is bovendien dat veeleer verschillende strategieën ontwikkeld worden ter bescherming van kinderen tegen de kenmerken van de stad, dan dat aan kinderen leerkansen geboden worden voor de constructie van een identiteit als stedelijk burger.

Onveiligheidsgevoelens komen in de verschillende woonomgevingen beperkt aan bod. Al geldt ook hier dat de basis voor deze onveiligheidsgevoelens, de betekenisgeving eraan en de concrete uitwerking ervan op het sociaal handelen van mensen in beide buurten verschillend is. In het miljoenenkwartier zijn de onveiligheidsgevoelens vooral gebaseerd op (verhalen over) vandalisme en inbraak, en hangen ze samen met de perceptie van een anonieme publieke ruimte met geringe sociale controle. Het onveiligheidsgevoel heeft er te maken met de angst voor de beschadiging of diefstal van het privaat bezit en leidt tot een scherpere beveiliging van de private ruimte ten aanzien van de publieke ruimte. Hierdoor wordt de beleving van een anonieme, onveilige publieke ruimte opnieuw versterkt. In Nieuw Gent lijken onveiligheidsgevoelens minder aan bod te komen in de interviews en lijken ze eerder het gevolg te zijn van de confrontatie met 'vreemden' in de publieke ruimte.

Ten slotte identificeren mensen zich in de verschillende cases in meer of mindere mate met hun woonomgeving en eigenen ze zich deze omgeving op verschillende manieren toe. In het miljoenenkwartier zijn toe-eigeningsprocessen vooral herkenbaar wanneer het concept van de woonomgeving en de gedeelde betekenis van wonen bedreigd worden door externe stedelijke ontwikkelingen, waarbij men "als gemeenschap" opkomt tegen deze ongewenste veranderingen. In Nieuw Gent herkennen we deze toe-eigeningsprocessen vooral als een reactie van bewoners op de stigmatiserende duiding van hun woonomgeving als een probleemgebied. Er wordt door bewoners gewezen op de kwaliteiten van hun woonomgeving als een reactie tegen de onterecht eenzijdig ervaren externe beeldvorming over hun buurt als "Chicago" of een "kazernewijk". Ook kinderen identificeren zich sterk met hun woonomgeving, niet enkel als een fysieke ruimte maar ook als een sociaal gedeelde en verdeelde ruimte en als een persoonlijk betekenisvolle ruimte.

LITERATUUR

BEN ABDELJELIL, Y. (1999). Een sociale kaart: van tellen, opdelen, detecteren, projecteren en afbakenen tot plannen. In Herman BAERT, Maria DE BIE, André DESMET, Leen HELLINCKX & Luc VERBEKE (Eds.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen* (pp. 547-559). Brugge: Die Keure.

BERNET, J.T. (Ed.). (1990). *The educating city. I congrés internacional de ciutats educadores*. Barcelona.

BLAKELY, K.S. (1994). Parents' conceptions of social dangers to children in the urban environment. *Children's Environments*, 11, 16 - 25.

BLOKLAND, T. (2005). *Goeie burens houden zich op d'r eigen*. Den Haag: Gradus Hendriks Stichting.

BOUVERNE - DE BIE, M., & DE VISSCHER, S. (2008). Participatie: een sleutelbegrip in de samenlevingsopbouw. In André DESMET, Herman BAERT, Maria BOUVERNE - DE BIE & Luc VERBEKE (Eds.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen* (pp. 41-53). Brugge: Die Keure.

BRETT, A., MOORE, R., & PROVENZO, E. (1993). *The complete playground book*. New York: Syracuse University Press.

- CHRISTENSEN, P., & PROUT, A. (2005). Anthropological and sociological perspectives on the study of children. In S GREENE & D HOGAN (Eds.), *Researching children's experience: approaches and methods* (pp. 42-59). London: Sage.
- CORSARO, W.A. (1997). *The sociology of childhood*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- DE RYNCK, F., BOUDRY, L., CABUS, P., CORIJN, E., KESTELOOT, C., & LOECKX, A. (2003). *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Witboek*. Brugge: Die Keure.
- DE VISSCHER, S. (2008a). De buurt als socialisatiekader: een driemensionale belevenis. In Herman BAERT, Maria DE BIE, André DESMET & Luc VERBEKE (Eds.), *Handboek Samenlevingsopbouw in Vlaanderen*. Brugge: Die Keure.
- DE VISSCHER, S. (2008b). *De sociaal-pedagogische betekenis van de woonomgeving voor kinderen*. Gent: Academia Press.
- DE VISSCHER, S., & BOUVERNE - DE BIE, M. (2008). Children's presence in the neighbourhood: A social-pedagogical perspective. *Children & Society*, 22(6), 470-481.
- DE WINTER, M. (2000). *Beter maatschappelijk opvoeden. Hoofdpijnen van een eigentijdse participatie-pedagogiek*. Assen: Van Gorcum.
- DE WINTER, M., KRONEMAN, M., & BAERVELDT, C. (1999). The social education gap. Report of a Dutch peer consultation project on family policy. *British Journal of Social Work*, 29(6), 903-914.
- DURKHEIM, E. (1956). *Education and sociology*. Illinois: The Free Press.
- GELDOF, D., VAN MENXEL, G., & VRANKEN, J. (1999). Maatschappelijke ontwikkelingen: de overgang naar een risicomaatschappij. In Herman BAERT, Maria DE BIE, André DESMET, Leen HELLINCKX & Luc VERBEKE (Eds.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen*. Brugge: Die Keure.
- HAZEKAMP, J.L. (1985). *Rondhangen als tijdverdrijf. Over het onder-elkaar-zijn van jongens en meisjes in de vrije tijd*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- HUYS, M. (1979). 'De straat doodt, leve het speelplein!' ? *Geschiedenis van de openbare speelruimten in Vlaanderen (Antwerpen, Gent en Brugge)*. Unpublished Verhandeling aangeboden tot het behalen van de graad van Licentiaat in de Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, richting Sociale Agogiek, Universiteit Gent, Gent.
- JAMBOR, T., & VAN GILS, J. (Eds.). (2007). *Several perspectives on children's play: Scientific reflections for practioners*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- LEFEBVRE, H. (1974). *La production de l'espace*. Paris: Anthropos.
- LOOPMANS, M. (2007). *Urban governance, neighbourhoods and organised residents: Resident mobilisation and urban policies in Antwerp, Belgium*. Unpublished Proefschrift voorgedragen tot het behalen van het doctoraat in de wetenschappen, KULeuven, Leuven.
- MANTELL, W. (1970). *A study in oral history*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
- MASSEY, D. (1995). The conceptualization of place. In D Massey & P Jess (Eds.), *A place in the world?: Places, cultures and globalization* (pp. 215-239). Oxford: Oxford University Press.
- MATTHEWS, H., LIMB, M., & PERCY-SMITH, B. (1998). Changing worlds: the microgeographies of young teenagers. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89(2), 193-202.
- PAUWELS, L. (2007). *Buurtinvloeden en jeugd delinquentie. Een toets van de sociale desorganisatietheorie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- PONSAERS, P., DE KIMPE, S., PAUWELS, L., & VAN ALTERT, K. (2003). Over de relatie tussen stedelijkheid en criminaliteit: interactie, integratie en differentiatie. In Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (Ed.), *De eeuw van de stad: over stadsrepublieken en rastersteden. Voorstudies* (pp. 233-269). Brugge: Die Keure.

- RIGGIO, E. (2002). Child friendly cities: Good governance in the best interests of the child. *Environment and Urbanization*, 14(2), 45-58.
- UITERMARK, J. (2006). Niet verspreiden maar vooruit. *Ruimte & Planning*(2), 62-71.
- VALENTINE, G., & MCKENDRICK, J. (1997). Children's outdoor play: exploring parental concerns about children's safety and the changing nature of childhood. *Geoforum*, 28(2), 219-235.
- VAN DER SPEK, M., & NOYON, R. (1993). *Uitgeknikkerd, opgehoepeld. Een onderzoek naar de bewegingsvrijheid van kinderen op straat*. Amsterdam: Kinderen Voorrang/Regioplan.
- VANDENBROECK, M. (1999). *De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid*. Utrecht: SWP.
- VANHEL SUWÉ, E. (1974). *Recreatieruimten voor stadskinderen*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- VEITCH, J., BAGLEY, S., BALL, K., & SALMON, J. (2006). Where do children usually play? A qualitative study of parents' perceptions of influences on children's active free-play. *Health and Place*, 12, 383-393.
- VERCAIGNE, C., WALGRAVE, L., MISTIAEN, P., & KESTELOOT, C. (2000). *Verstedelijking, sociale uitsluiting van jongeren en straatcriminaliteit [Onderzoeksrapport]*. Leuven: K.U.Leuven.
- VETTENBURG, N., & WALGRAVE, L. (2008). Maatschappelijke kwetsbaarheid, school en verstedelijking. In I Weijers & C Eliaerts (Eds.), *Jeugdcriminologie. Achtergronden van jeugdcriminaliteit* (pp. 183-205). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- WOOLLEY, H., DUNN, J., SPENCER, C., SHORT, T., & ROWLEY, G. (1999). Children describe their experiences of the city center: A qualitative study of the fears and concerns which may limit their full participation. *Landscape Research*, 24, 287-301.